
IZGOVOR ČRKE <L> KOT JEZIKOSLOVNO VPRAŠANJE DO KONCA 19. STOLETJA¹

Po protestantski dobi je v slovenskem jeziku prišlo do razlik med izgovorom in pisavo, najpomembnejša razlika je nastala pri izgovoru črke <l>, saj je izvorni /l/ v govoru postal dvoustnični [ʎ]. Slovničarji so na razliko med zapisom in izgovorom pri črki <l> opozarjali vsak na svoj način s seznamami izjem oz. pravili, v pisavi pa so ohranjali tradicionalni protestantski pravopis. V 19. stoletju se prvič pojavijo napotki tujcem, naj črko <l> vedno izgovarjajo kot [l], kot argument so slovničarji navajali tudi zblížanje z drugimi slovanskimi jeziki. Od konca 19. stoletja pa je bilo v šole uvedeno t. i. branje po črki, kar naj bi bil statusni simbol meščanstva. Ta pojav imenujemo *elkanje*. Proti uvedeni izreki se je boril zlasti Stanislav Škrabec, njegova prizadevanja za naravno izreko so bila uresničena s *Slovenskim pravopisom* Frana Levca leta 1899. V 21. stoletju se branje po črki zopet uveljavlja.

Ključne besede: elkanje, slovenščina, 19. stoletje, Stanislav Škrabec

1 Uvod²

Pri oblikovanju slovenske zborne izreke je bilo zelo pomembno načelo branja oz. izgovarjanja po črki (Dobrovoljc 2018: 908), ki je našlo svoje zagovornike in nasprotnike med slovenskim izobraženstvom. Šlo je za dosledni izgovor črke <l> kot obstranskega jezičnika [l] v vseh besednih položajih, tudi tam, kjer se je ta

¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

² Članek je nastal na podlagi seminarske naloge pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Orel. Za vso pomoč se ji iskreno zahvaljujem.

črka sicer izgovarjala kakor dvoustnični [u], pojav imenujemo elkanje³ (Toporišič 1992: 37; Dobrovoljc 2010: 139–141). Dvoustnični [u] je v slovenskem knjižnem jeziku alofon fonema /v/, dejstvo, da je ta lahko zapisan s črko <l>, pa je posledica etimološkosti slovenskega pravopisa (prim. Unuk 2009: 35).⁴

Izpostaviti je treba, da je iz pisne podobe jezika težko z gotovostjo sklepati, kako se je posamezno pisno znamenje v posameznem obdobju na posameznem zemljepisnem območju izgovarjalo. Z raziskovanjem razmerja med pisnim znamenjem in njegovo glasovno podobo ter funkcionalizacijo zapisa se ukvarja historična grafematika (prim. Elmentaler 2018: 23). Najzanesljivejši vir za določanje glasovne podobe posameznih pisnih znamenj so slovnični opisi v jezikoslovnih delih, ki običajno služijo kot napotek tujcu, saj ga opozarjajo na razlike med glasovno realizacijo pisnega znamenja v njegovem prvem jeziku in tujem jeziku, npr. John Palsgrave se v slovnicu francoskega jezika *L'eclaircissement de la langue Francoyse* (1530) opre na latinščino in angleščino,⁵ slovenski slovničarji pa se opirajo na latinščino (prim. Svetokriški 1691: XX; Metelko 1825: 2–3; Murko 1832: 1–2), nemščino (prim. Bohorič 1584: 27; Hipolit Novomeški 1715: 4; Anonimni 1758: 6; Gutsman 1777: 2; Pohlin 2003: 158; Zagajšek 1791: 9; Kopitar 1809: 183; Šmigoc 1812: 3; Dajnko 1824: 3; Metelko 1825: 2–3; Murko 1832: 1–2), italijanščino (prim. Kastelec 1684: 437; Svetokriški 1691: XX; Franul de Weissenthurn 1811: 2; Murko 1832: 1–2) in francoščino (Metelko 1825: 2–3).

Prispevek prinaša celosten kronološki pregled obravnave črke <l> in njenega izgovora v slovničnih delih in časopisju od 16. stoletja do konca 19. stoletja. Izpostavljene so alternativne pravopisne prakse, pri katerih se tradicionalno z <l> zapisan izgovor dvoglasniškega [u] zapisuje s črkama <u> ali <v>. V obravnavo je vključena tudi kakovost samoglasnikov v končajih, pri katerih se <l> za samoglasnikom izgovarja kot [u]. Izpostavljen je opis dveh glasoslovnih pojavov: elkanja in švapanja. Predstavljeni so ključni argumenti za elkanje in proti elkanju do leta 1899.

³ Z vprašanjem elkanja je zmotno povezano vprašanje zapisa *bravec*, gre za vprašanje diahronega besedotvorja, tj. debloslovja, (Škrabec JD3: 37) in ne za pravorečno vprašanje, zato ta tematika v članku ni predmet obravnave. V besedilu zaradi jasnosti uporabljamo termin elkanje, saj je bila zlasti pri Škrabcu terminologija pestra. Poleg izraza elkanje (JD3: 93) Škrabec uporablja tudi naslednje termine: *elanje* (JD3: 93), *eljanje* (JD2: 442), *eljevanje* (JD1: 395), *eljati* (JD2: 442), *eljaljec* (JD2: 445), *eljaljski* (JD2: 442), *eljevski* (JD2: 452), *elovski* (JD3: 153), *eljavec* (JD2: 442), *eljevec* (JD1: 387) in *špičasti elj* (JD2: 385). Glede na stvarno kazalo k Škrabčevim *Jezikoslovnim delom* (ur. Jože Toporišič), se na največ straneh pojavlja termin *elkanje* (gl. Moder 1999).

⁴ *Slovenski pravopis* (SP 2001: §649–660) navaja, da se alofon [u] izgovarja pri preteklih deležnikih in pridevnikih za moški slovnični spol ednine (prim. *bral* ['brau], *usahel* [u'saxəu], *mrzel* ['mɔrɔzəu]), pri samostalnikih, ki imajo v izglasju zvezo polglasnika in zapisanega <l> (prim. *kotel* ['kɔtəu], *misel* ['misəu]), večinoma pri zvezi med dvema soglasnikoma iste besede (prim. *čoln* ['tʃɔln], *volna* ['vɔna]), načeloma pri izglagolskih izpeljankah s priponskimi obrazili *-lc-*, *-lk-*, *-lsk-*, *-lstv-*, ko se nanašajo na živega vršilca dejanja (prim. *bralca* ['brauɕa], *bralka* ['brauka], *bralski* ['brauski], *bralstvo* ['braustvɔ]) in še pri nekaterih drugih primerih.

⁵ »M, in the frenche tong hath three dyvers soundes. The soundyng of m that is most generall is suche as he hath in the latyn tong or in our tong. If m folowe any of these thre vowelles a, e, or o, all in the one syllable, he shalbe sounded somthyng in the nose, as I have before declared where I have shewed the soundyng of the sayd thre vowelles« (Palsgrave 1852: 32–33).

2 Obravnava izgovora črke <l>

Za predstavitev obravnave črke <l> in njenega izgovora je bila pregledana večina dostopnih sinhronih in primerjalnih slovnice slovenskega jezika od prve, Bohoričeve, slovnice do zadnje, 10. izdaje Janežičeve *Slovenske slovnice* leta 1911, tj. skupno štirideset slovničnih del. Slovnice so pisane v štirih jezikih: latinščini, nemščini, italijanščini in slovenščini. Vzporedno so vključeni slovnični napotki za branje besedil iz obdobja po reformaciji, ko slovničnih del ni bilo, nekateri časopisni prispevki (*Kmetijske in rokodelske novice*, *Edinost*) ter objave Stanislava Škrabca na platnicah lista *Cvetje z vertov sv. Frančiška* in druge njegove objave do leta 1899, ko je izšel *Slovenski pravopis* Frana Levca.

2.1 Obravnava izgovora in zapisa črke <l> do 19. stoletja

O posebnosti izgovora črke <l> je pisal že Primož Trubar ([1550]: Aiii; [1555]: [II]), podobno je tudi v prvi slovenski slovnici zapisal Adam Bohorič ((1584) 1987: 50): »Toda včasih jo je treba izgovoriti debelo, kakor da je podvojena, posebno na koncu, kakor débel, Cra[[u]s itd.«⁶ Slovenski jezik se je v poreformacijskem združevalnem času spremenil, zaradi česar bi bilo treba prilagoditi *fonetični* črkopis, saj se je /l/ v nekrepki poziciji že začel izgovarjati polsamoglasniško ([ɥ]) in ne več kot *l* (Tivadar 2003: 19; Tivadar 2019: 301), toda pisava je zaradi vpliva Dalmatinove *Biblije* ostala nespremenjena (Rupel 1946: 5).

Krajše sezname oz. poglavja o izgovoru črk vsebujejo dela Matije Kastelca, Janeza Svetokriškega in Jerneja Basarja (prim. Rupel 1946: 9). Kastelčevo delo *Nebeshki zyl* (1684: 437–439) ne vsebuje posebnosti glede izgovora črke <l>, v zapisu sledi tradiciji protestantov. Svetokriški (1691: [XIX]) izpostavlja, da se <l> na koncu besede običajno izgovarja kakor *u*, tj. *je pelal* se izgovarja *je pelau*. Basar (1734: [XI]) se pri zapisovanju <l> sklicuje na evangeliste in zapisuje <l> v položajih, kjer se sicer izgovarja [ɥ].

V priredbi Bohoričeve slovnice je Hipolit Novomeški (1715: 3–4; prevod Ahačič 2012: 103) zapisal: »Čeprav moramo črko *l* vedno pisati, je včasih ne izgovarjamo, ampak namesto nje izgovarjamo samoglasnik *u*. To je lepo, če je *l* na koncu besede, in neskladno, če je sredi besede.« Obsodi izgovor <l> kot [ɥ] na sredi besede, kakor se govori na Gorenjskem in Koroškem – pojav danes imenujemo *švapanje* (gl. Toporišič 1992: 325). Podobno je pisal tudi Anonimni (1758: 3) v celovški jezuitski priredbi Bohoričeve slovnice, kjer zapis <l> namesto <u> pri preteklem deležniku utemeljuje s tvorbo preteklega deležnika za ženski spol. Gre za morfonološko utemeljen zapis. Orožen (1971: 199) poudarja, da je zanimivo, da so se pisci celovške jezuitske slovnice zavzeli proti švapanju, saj je bil ta pojav razširjen ravno na Koroškem.

⁶ O izgovoru *l* pri Bohoriču piše Kolarič (1971: 33–35), obravnavo črke <l> v Trubarjevih delih obravnava Ahačič (2007: 277).

Marko Pohlin ((1768) 2003: 295) je pisal o zapisovanju črke <l> tudi tam, kjer se sicer izgovarja kakor *v*, in sicer navaja sklope *av*, *ev*, *iv*, *ov* in *uv*. Obsodi zapisovanje <u> namesto <l> pri Korošcih in švapanje. V drugi izdaji pa kot argument za zapisovanje <l> v položajih, kjer se govori [u], navede, da tako pišejo vsi *sestrski* slovanski jeziki (Pohlin 1783: 14). Ožbalt Gutsman o izjemi pri izgovoru <l> ne piše, izgovor [u] dosledno zapisuje z <u> (prim. Gutsman 1777: 35, 41, 74–76), gre za koroški pravopis, ki ga kritizira Pohlin. Že pred Gutsmanom sta pretekle deležnike za moški spol po izgovoru zapisovala Gregorio Alasia da Sommaripa (1607) in Ahacij Stržinar (1729); prvi z <u>, npr. *biu* ‚bil‘, drugi pa z <v>, npr. *klizov* ‚klical‘. Mihael Zagajšek (1791: 9) je površno sledil Pohlinovemu opisu izgovora <l>.

2.2 Prva polovica 19. stoletja

Jernej Kopitar (1809: 179–182) v poglavju *Verbesserter Bohoritsch* obravnava izgovor <l>, pri prvi opombi navaja, da je »moška končnica preteklega deležnika /.../ edini primer, ko se *l* sicer piše, izgovarja pa *v*« (Kopitar 1809: 179, prevod L. H.). Pravi, da bi imeli, če bi upoštevali načelo piši kakor govoriš (nem. »schreib wie du sprichst«), za zapisovanje <l> veliko pravil in izjem, saj se ne le <l> izgovarja drugače, kot piše, tudi samoglasnik pred njim ima drugačno izreko, kot jo predstavlja črka. Omenjeno načelo bi bilo slabo zaradi oddaljevanja od drugih slovenskih jezikov (izjema so mu Dalmatinci). Kljub trditvi v več točkah navaja posebnosti izgovora <l> in samoglasnika ob njem. Vidimo, da se pri nenaglašenem ali kratko naglašenem končaju⁷ samoglasniški del zaokroži (*a > o*, *e*, *i > u*), pri dolgo naglašenem pa ostane samoglasniška kakovost, ki jo predstavlja črka, nespremenjena. Pod Kopitarjevim vplivom je Vincenc Franul de Weissenthurn (1811: 6–9) v svoji slovnici predstavil podobna pravila o izgovoru samoglasnikov ob <l>, ki se izgovori kot [u].

Valentin Vodnik (1811: VI–VII) podobno kot Anonimni (1758: 5) in Pohlin ((1768) 2003: 295; 1783: 13–14) zapis <l> pri preteklih deležnikih za moški slovnični spol utemeljuje z množinskimi oblikami, npr. *vupal* ‚upal‘ – *vupali* ‚upali‘, Anonimni (1758: 5–6) z oblikami za ženski slovnični spol, npr. *sim pléfal* – *ona je plefála*, podobno tudi Pohlin ((1768) 2003: 295), npr. *sem se bal* – *sem se balla*. Lahko rečemo, da gre za morfonološko pravopisno načelo.

Janez Krstnik Leopold Šmigoc (1812), Peter Dajnko (1824) in Jožef Muršec (1847) opisujejo izgovor vzhodnoslovenskega prostora, ne osrednjeslovenskega. Šmigoc (1812: 3) piše, da se v nekaterih predelih zloga *al* in *el* izgovarjata kakor *o*, kadar pa je to končni zlog deležnika, se lahko izgovori tudi kot *a*. Podobno piše Dajnko (1824: 5), in sicer da nekateri na koncu glagolov izgovarjajo <l> skupaj s predstoječim samoglasnikom kot *a* ali *o*, npr. *reka* ali *reko* ‚(je) rekel‘. Muršec (1847: 4)

⁷ Izraz *končaj* razumemo kot konec besede in ne kot končnico ali pripono/priponsko obrazilo (prim. Toporišič 1992: 85), najdemo ga že pri Janežiču (1854: 67).

piše, da se *l* pred soglasnikom in na koncu besede spremeni v *o* (oz. *u* ali *a*), npr. *sem nosil* = *sem nòsio* = *nosú* = *nòsa*.

Franc Serafin Metelko (1825: 5) pojav švapanja označi kot *volks Corruption* (npr. *masvo* namesto *maslo*), kritičen je tudi do hiperkorektnega odpravljanja izgovora /v/ pred <e> in polglasnikom <ə> ter njegovo nadomeščanje z [l], npr. *bukle* – *bukve* ‚knjige‘, *vz ņerklz* – *vz ņerkvz* ‚v cerkvi‘, *na gválz* – *na glávz* ‚na glavi‘. Podobno kot Kopitar piše o izgovoru samoglasnikov pred <l>, ki se izgovarja kot [u]. Pomembno je Metelkovo napotilo tujcem, ki se učijo slovenščine. Svetuje jim, da <l> vedno čisto⁸ izgovorjajo, tako so jim vsa navedena pravila glede izgovora <l> odveč, na ta način se bodo približali drugim Slovanom, na svoji strani pa bodo imeli tudi nekatere Dolenjce.⁹ V prirejeni šolski slovnici (Metelko 1830: 4) za izgovor <l> na koncu besed in pred soglasniki kot *u* pravi, da je treba dati prednost izgovoru *l*. Podobno kot Metelko tudi Anton Murko (1832: 4) za začetnike učenja slovenščine priporoča vedno čisti izgovor <l>.

2.3 Druga polovica 19. stoletja

V kratki slovenski slovnici za Nemce Anton Janežič (1849: 1) kot izjemo pri izgovoru črke <l> navede položaj na koncu besed, npr. *sim dal*. Po Kopitarjevem zgledu Franc Malavašič v slovnici navede jasna pravila o izreki črke <l> in samoglasnika pred njim.

Če primerjamo Kopitarjeva (1809: 180–182), Metelkova (1825: 6) in Malavašičeva (1849: 3–4) pravila za izgovor samoglasnika pred zapisanim *l*, ki se izgovori kakor v [u], ugotovimo, da je glavna razlika pri izgovoru nenaglašene ali kratko naglašene končaja <-el>, Kopitar predvidi izgovor <uv> oz. [uʋ], Metelko in Malavašič pa že [ɛʋ] oz. [u].¹⁰

⁸ Z zvezo *čisti izgovor l* je mišljen izgovor obstranskega jezičnika [l], termin *čisti izgovor* bomo v članku ohranili, saj je v rabi v literaturi v zvezi z elkanjem.

⁹ Navaja naslednje kraje, kjer se <l> vedno čisto izgovarja: Šentjanž (Joannisthal), Šentvid pri Stični (St. Veid) in Stična (Sittich) (gl. Metelko 1825: 7).

¹⁰ Za glasovno ponazoritev izgovora <l>, ki se glede na opise različnih slovniciarjev izgovarja kakor v ali *u*, v prispevku uporabljamo simbol [u], ki v slovenskem knjižnem jeziku predstavlja dvoglasniško varianto fonema /v/ (skupaj s predstoječim samoglasnikom tvori fonetični – ne fonološki – dvoglasnik), zanjo je značilen dvoustničen izgovor. V dialektologiji je simbol [u] opredeljen kot *polsamoglasnik*, *nepriporniški w* (prim. Kenda-Jež 2016: 29).

Tabela 1: Primerjava izgovora končajev pri Kopitarju (1809), Metelku (1825) in Malavašiču (1849). V izvorniku je izgovor *l* kakor *u* zapisan s črko <v>, tukaj smo uporabili fonetični simbol [u].

Zapis končaja in naglašenost ¹¹	Kopitar (1809)	Metelko (1825)	Malavašič (1849)	
-al	-al/-âl	[ɔu]	[ɔu]	[ɔu]
	-ál	[au]	[au]	[au]
-el	-el/-èl	[uɥ]	[ɛu] oz. [u]	[ɛu] oz. [u]
	-él	[eu]	[eu]	[eu]
-il	-il	[uɥ]	[uɥ] oz. [u]	[uɥ] oz. [u]
	-íl	[iu]	[iu]	[iu]
-ol	-ól	/	[ou]	[ou]
	-òl	/	[ɔu]	[ɔu]
-ul	-ul	/	[uɥ]	[uɥ]

Nekoliko manj natančna pravila predstavijo tudi Blaž Potočnik (1849: 2–3), Matija Majar (1850: 50) in Ivan Navratil (1850: 8). Pri Majarju je dobro izražen tedanji pogled na razmerje med pisnim in govorjenim jezikom, saj domač govor – izdelanega zbornega govora še ni bilo – označi kot nepravilen.¹² Glede zapisa črke <l> se moramo ravnati po krepki obliki.

Nenormativno izgovor <l> v obeh izdajah prvega dela slovnice *Vergleichende grammatik der slavischen sprachen* obravnava Fran Miklošič. V prvi izdaji Miklošič (1852: 250) piše, da se <l>, ki stoji na koncu zloga, spremeni v *u*. Večina Slovencev izgovarja *u* namesto mehkega *l*, zapisanega kot <lj>, redko pa se <l> izgovarja kakor *u* v vzglasju in med dvema samoglasnikoma, npr. na Gorenjskem in Koroškem: *staua* ‚stala‘, *daua* ‚dala‘, *biua* ‚bila‘, *puatno* ‚platno‘, *masuo* ‚maslo‘. Omenja, da se laično tovrsten gorenjski in koroški izgovor zdi podoben poljskemu.¹³ Iz primerov je razvidno, da Miklošič opisuje gorenjsko in koroško švapanje. V drugi izdaji opis razširi in navaja več različnih narečnih primerov. Miklošič (1879: 337–338) pravi,

¹¹ Uporabljena so znamenja za jakostni naglasni tip. Glasovne vrednosti <e> in <o> so predstavljene glede na sodoben izgovor besed, ki jih posamezni avtorji navajajo med primeri.

¹² »Pisati se ima pravilno l, ako ravno se u domačem nepravilnem govoru nekdaj kakor u izgovarja, namreč u imenih samostavnih: pepel, orel, kotel, misel, jegla, metla, zaklad, podplat ... u imenih pridevnih: mil, běl, vesel ... u pridevnem glagolskem minulega vrēmena: dělal, a, o, tresel, sla, o, učil, a, o ...

Ako někdo ne vě, ali bi pisal l ali u (v), naj sprěmeni slovo tako, da tem pismu i ali e sledi in skazalo se bode, kako je prav; postavim, ako bi ne vědel, ali se imá pisati: vesel, gotol, ali vesev, gotov – postavi te slovi u višebroj: veseli, gotovi; tu se skaže, da mora biti: vesel, gotov« (Majar 1850: 50).

¹³ »Seltener lautet l im anlaute und zwischen zwei vocalen wie u; so in Kärnten und Oberkrain /.../, wodurch nach der auffassung des minder geübten ohres diese Slovenen sich den Polen nähern« (Miklošič 1852: 250).

da pozna (nova) slovenščina dvojni *l*: srednjega (evropskega) in mehkega. Srednji *l*, ki ga večina Slovencev tam izgovarja, kjer je v poljščini *l*, le pred soglasniki in na koncu besed se izgovarja kot *u* ali *o*. Na Gorenjskem, Koroškem in v nekaterih delih Dolenjske se nekdanji *l* izgovarja kakor z glasom, ki leži med *v* in *l*, npr. *blato* – *bwáto*, *bščela* – *bščéla*, človek – *čwóůk*, *čwójéka* (Red). Pred soglasniki in v medglasju pred soglasnikom *w* zamenja *ů*, npr. *bělb* – *bjeů*, *šělb* – *šoiů*; enako velja za *l*, npr. *žbválb* – *žbváů*; gre za gorenjsko in koroško švapanje.

Najpomembnejše delo, ki je v drugi polovici 19. stoletja opisovalo in predpisovalo izgovor, je bila *Slovenska slovnica* Antona Janežiča, ki je doživela deset različnih izdaj, peto izdajo je še uredil Janežič, nato pa je delo nadaljeval Jakob Sket. V prvi izdaji izgovor *l* opiše kot:

/s/oglasnik *l* se včasih izgovarja kakor *v* in sicer vselej, kadar pred kakim soglasnikom ali pa na koncu kake besede stoji p. *volk* (vovk), *molčati* (movčati), *dál* (dáv), *bíl* (biv). – Káder se ima pa končnica s pismenom *l* na kraji ali polglasno ali kratkoglasno izgovoriti, se pisme *l* s predstoječim samoglasnikom vred navadno kakor *ov* ali *u* izgovarja, p. *pasel* (pasov, pasu), *šél* (šòv, šù), *vidil* (vidov, vidu).¹⁴

Vendar v besedah, ki se v 2. sklonu množnega števila na *l* dokončavajo ino v imenih s končnico *-tel*, ohranja *l* večidel svoj glas, p. *prijatelj*, *burkel*, *žival*, *učitelj*. (Janežič 1854: 4.)¹⁵

V drugi izdaji Janežič pravilo za izgovor črke <l> nekoliko spremeni. Poudari pomembnost jasne izreke samoglasnika pred <l>, ki se izgovarja kakor [u]. Prepoveduje¹⁶ tudi izgovor pripon *-al*, *-il*, *-el* kakor *-ov* oz. *-u*, kar je sam leta 1854 opisoval še kot pravilno. V poglavju o pravopisu Janežič (1863: 23) navaja identično pravopisno pravilo, kako vedeti, kdaj pisati <l> in kdaj <v>, kakor Majar (1850: 50). V tretji (prim. Janežič 1864: 13), četrti (prim. Janežič 1869: 13) in peti (prim. Janežič 1876: 13) izdaji slovnice ni vsebinskih sprememb pri pravilih za izgovor <l>.

Fran Levstik (1866: 2) podobno kot predhodniki predpisuje izgovor <l>, nasprotuje zapisu <v> po izgovoru, npr. *bravec*. Anton Lesar (1863) in Andrej Praprotnik (1873) o posebnostih izgovora črke <l> ne pišeta. Anonimni (1874: 6), verjetno Peter Končnik (Ahačič 2015), predstavi posplošena pravila za izgovor <l>, podobno tudi Peter Končnik (1883). Slovnica Josipa Šumana (1881: 55) sledi Miklošičevemu

¹⁴ Okrajšava p. pri Janežiču pomeni 'primer', tj. na primer.

¹⁵ Janežič piše o besedah na *-tel* in o besedah, ki se v roditelju množine končajo na *l*. Ta *l* naj bi ohranil svoj izgovor. Primer, ki je slabo izbran, je *žival*, saj se ta beseda v imenovalniku ednine ne konča na *-tel*, v roditelju množine pa se tudi ne konča na *-l*, saj v slovnici navaja primer *Lev se imenuje kralj štirinožnih živali* (prim. Janežič 1854: 96), kjer je razvidno, da ima beseda končnico *-i*. Drugi primeri sodijo v prvo (*burkel*) ali drugo skupino besed (*prijatelj*, *učitelj*).

¹⁶ »Pred soglasniki in na koncu besedi (razun ženskih in srednjih roditeljev in dvojnini in množini) izrekuje se *l* sploh kakor *v*; vendar moramo, pravilno izrekovaje, v vseh teh primerih samoglasnik pred *l*^{om} popolnoma in jasno izrekovati, n. pr. *golt* = *govt*, *žolna* = *žovna* /.../ – ne pa kakor prosto ljudstvo, ki *l* v brezglasnih in predtegnjenih zlogih s predstoječim samoglasnikov vred sploh kakor *ov* ali *u* izgovarja (npr. *delal* – *delov*, *igrál* – *igròv*, *vidil* – *vidov*, *vidu*; *posel* – *posov*, *posu*)« (Janežič 1863: 15).

opisu, zato ne prinaša normativnega predpisa, pove, da se na Gorenjskem *l* pred soglasnikom in na koncu besede izgovarja kakor *ŭ*, drugače pa kot *w*,¹⁷ enako velja za srednji *l*. V šolski slovnici Šuman (1884: 10) o sodobnem izgovoru *l* poda zgolj naslednje nenatančno pojasnilo v opombi:

/t/rdi (debeli) l = poljski l govorimo na Štirnškem kot srednji *l*, n. pr. v besedah *del, kozel, polnočnica, lani*; na Rezjanskem in v Zagorju pa tudi *bil, pil, spal* itd., sicer se izgovarja ob koncu kot *w* ali *u, o*. (Šuman 1884: 10.)

V šesti izdaji Janežičeve slovnice Jakob Sket (1889: 4) doda pomembno opombo, ki se je sprva nanašala le na gorenjsko in koroško švapanje, v sedmi izdaji (Sket 1894: 6) pa se je vsebinsko razširila in uvedla elkanje. Primerjajmo opombi iz šeste in sedme izdaje:

Opomba. Na Koroškem in Gorenjskem govorijo celó: *puátno, másuo, dáva, guáva* nam.: *platno, maslo, dala, glava*. – V pisnem jeziku se je ohranil prvotni in pravilni *l*; torej se naj tudi v olikanem govoru povsod čisto in razločno kot *l* izrekuje /poudarki so originalni/. (Sket 1889: 4.)

V pisnem jeziku se je ohranil prvotni in pravilni *l*; zato je ga tudi v olikanem govoru vedno čisto in razločno izrekuje. Govori tedaj *dolg, rodilnik, delal* itd., ne: *dovg, rodivnik, delav* itd. /poudarki so originalni/. (Sket 1894: 6.)

Že pred Sketovo uvedbo elkanja v slovnico je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* neimenovani avtor v članku *O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku* pisal o možnostih za rabo slovenščine v širši javnosti, ne le v cerkvi in šoli, po uvedbi oktobrske diplome (20. 10. 1860) in februarskega patenta (26. 2. 1861) v Habsburški monarhiji (Anonimni 1861: 198). Izpostavlja, da še nimamo *parlamentarnega* jezika, s čimer misli na zborni jezik, zato vsak govornik govori v svojem narečju. Zaradi strahu pred zasmehovanjem se zato uporablja nemščina. Predlaga:

/i/zgovarjajmo svoj jezik, kakor ga pišemo. Tako je parlamentarni naš jezik gotov. Ni nam treba družega, kakor samo terdne volje, da se brez bojazni poprimemo in dosledno deržimo tega nečela. Zdaj izgovarjamo na pr. besedico, ki jo pišemo: prišel (od glagola pridem) nekteri: pršav, drugi pršev, tretji pršov, četerti pršu, peti priša, šesti perša, sedmi pršel, osmi prišel itd. brez konca in kraja. Zakaj ne bi rekli vsi enako: prišel? (Anonimni 1861: 199.)

¹⁷ Škrabec (JD1: 46) v zapisu iz leta 1880 o simbolu <w> navaja: »S čerko *w* ne mislimo zaznamenjati mehkega bilabialnega spiranta (to je mej goranjo in dolanjo ustnico, ne da bi se poslednja goranjih zob doteknila, izgovojenega *v*), ki ga lingvisti navadno z *w* pišejo, temuč do soglasniške kolikosti okrajšan *u*, za katerega rabi Sievers (*Grundzüge der Lautphysiologie*, Leipzig 1876) in drugi za njim čerko *u* z dolu obrnjenim polkrožcem spodaj /poudarki so originalni/.« Pri Miklošiču (1879: 304) in Šumanu (1881: 44) polkrožec <> nad simbolom zaznamuje kratkost samoglasnika, vodoravna črta <-> nad simbolom pa njegovo dolgost. Jasne opredelitve, kakšna je razlika med glasovnimi vrednostma <ŭ> in <w>, ni moč nedvoumno določiti. Iz navedenega lahko sklepamo, da simbol <ŭ> zaznamuje dvoglasniški [u], <w> pa dvoustnični [w].

Dodaja, da bi na ta način dobili salonski govor, ki bi ga uporabljala tudi naša gospoda, ki se hoče tudi v govoru ločiti od preprostega človeka (Anonimni 1861: 199). Dobrovoljc (2010: 140) pojasni, da so predstavljena stališča v prispevku o parlamentarnem jeziku prevladovala v širšem okolju. Izreka »po črki«, tj. elkanje, je zaradi omejenosti na višji sloj družbe postala družbeni označevalnik.

V osmi izdaji (Sket 1900: 6) se opis izgovora <l> razlikuje le v tem, da se bolj nasloni na etimologijo glasu, saj pravi, da je ta trojen: 1. trdi, ki ustreza poljskemu *t*; 2. navadni srednji *l*, ki odgovarja nemškemu; 3. mehki *l*, ki ga pišemo z *lj*. O trdem *l* (ki se izreka tudi kakor *v* oz. *u*) v opombi pravi:

/v/ olikanem govoru se trdi *l* izgovarja navadno kakor srednji, t. j. nemški ali latinski *l*; na pr. *do/g*, *žo/na*, *jabo/ko*; *tka/lec*, *posluš/a/lec*; *da/l*, *bi/l*, *sul*, *nesel*, *reke/l*; *tope/l*, *mrze/l*. (Sket 1900: 6.)

Nespremenjeno opombo najdemo tudi v 9. izdaji (prim. Sket 1906) in 10. izdaji (prim. Sket 1911: 5). Elkanje je v Sketovih izdajah Janežičeve slovnice od leta 1889 (6. izdaja) ovrednoteno kot olikano, tj. prestižno.

3 Škrabčev boj proti elkanju

Stanislav Škrabec je leta 1870 v razpravi O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi nastopil proti uravnavanju izreke po pisavi, saj bo zaradi pomanjkljivega črkopisa popačena tudi izreka (Škrabec JD4: 11–13). Pri tem se je neposredno navezal na članek O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. Pravilen izgovor črke <l> v posameznem položaju in besedi razlaga s pomočjo zgodovine slovenskega jezika. Izreko čistega *l* tudi na koncu besede pripisuje nemškemu vplivu, kar naj ne bi bilo ustrezno za slovenski jezik (gl. Škrabec JD4: 44–45), predlaga, da bi spremenili pravopis in za *l*, ki se izgovarja kot [u], pisali <ł> (Škrabec JD4: 47).¹⁸

V objavah na platnicah *Cvetja z vertov sv. Frančiška* nadaljuje svoj boj proti elkanju, ki ga v eni izmed objav leta 1889 označi za »skrunjenje slovenskega jezika s ptujimi glasovi« (Škrabec JD1: 388). Kritičen je do uvajanja elkanja v šolo. Z dokazi ovrže argumente Učiteljskega društva za sežansko-komenski okraj, ki je l. 1881 z dvotretjinsko večino sklenilo, da v šole uvede elkanje (*Edinost* 25. 5. 1881). Učiteljstvo svojo odločitev argumentira s sklicevanjem na Kopitarja in Vodnika. Kopitar naj bi zagovarjal načelo, naj govorimo kakor pišemo (prim. *Edinost* 25. 5. 1881), kar ne drži, saj je Kopitar zagovarjal načelo piši, kakor govoriš (nem. »Schreibe, wie

¹⁸ Škrabčevo zapisovanje izgovora *l* kot [u] oz. [w] je analizirala Snoj (1997: 46–47). Ugotavlja, da je uporabljal različne načine, sprva je uporabljal črko <ł>, nato je predlagal zapis <lv> (analogno k mehčanemu *l*, ki se zapisuje z <lj>), nato je v pred soglasniki in na koncu zlogov začel zapisovati z <w>, zato je zapis <lv> spremenil v <lw>, a ne za dolgo, saj se mu je črka <w> zdela preveč tuja. Nazadnje je izgovor [u] oz. [w] označeval z obrnjenim opuščajem pred *l*, tj. <ł>.

du sprichst«) (Škrabec JD1: 119; prim. Kopitar 1809: 179–180).¹⁹ V poročilu se omenja tudi Vodnikove besede, da je treba brati po črki, da se bodo učenci navadili prav zapisovati jezik. Škrabec pojasnjuje, da Vodnik ni bil zagovornik tega načela, saj v predgovoru slovnice zapiše, da *vpil* zapisujemo z <I>, ker v stranskih oblikah izgovarjamo /l/ (gl. Vodnik 1811: VI–VII).

Branje in govorjenje po črki naj bi krepilo znanje pravopisa, kar je za Škrabca smešen argument. Za primer daje Francoze in Angleže, katerih pravopis in izreka sta še bolj različna, pa učitelji ne učijo izgovarjati po pisavi (Škrabec JD1: 43). Vpliv na tovrsten pouk naj bi imeli tudi tuji jeziki, saj se izgovor besed *val*, *vol* in *volk* prilagaja nemškemu izgovoru. Na podlagi virov²⁰ ugotavlja, da gre v primerih, ko se *l* pred starim (izgubljenim ali ohranjenim) polglasnikom izgovarja kakor /l/, za nemški ali italijanski vpliv (Škrabec JD1: 42, 119, 386). Drugi razlog, zakaj naj bi *l* vedno izgovarjali kakor /l/, ki so ga podali učitelji, je bil ta, da jih bodo drugi Slovani lažje razumeli, kar Škrabec ovrže. Izgovor <I> kot [ɥ] naj bi se – navaja Baudouina de Courtenaya²¹ – slovenski mladi gospodi zdel kmečki, zato izgovarjajo v vseh položajih [I]. Učiteljstvo pri nas počne isto, kot so počeli na Češkem, kjer so ponemčili izgovor. Sviri pred elkanjem in pravi, da ga je treba odpraviti iz cerkve in šol, saj je »smešno«, »nedostojno« in »otročje nečimrno« (Škrabec JD1: 387–388):

/n/e eljájte, učitelji in pridigarji slovenski, ne pačite nam natorne izreke, ne germanizirajte slovenske fonetike, ne skrunite besede božje sè spakovanjem na svetem mestu! (Škrabec JD2: 448.)

Še bolj polemična in vneta razprava glede *elkanja* se je med Škrabcem in drugimi intelektualci vnela v letih po izidu *Slovenskega pravopisa* Frana Levca leta 1899. V oceni *Slovenskega pravopisa* se Škrabec obrača na zagovornike elkanja z naslednjimi besedami:

Slovenec ljubi, če se boš s tistim špičastim eļjem sililj, meni se zdi, da bo tvoj jezik Slovanom zoperno cvililj! (Škrabec JD2: 385.)

Problematika elkanja v zborni izreki ni bila razrešena niti po izidu prvega slovenskega pravopisa leta 1899. V začetku 20. stoletja je sledila burna razprava o izgovoru črke <I>, v njej je aktivno sodeloval Stanislav Škrabec, ki je ponavljal v tem

¹⁹ Nasprotno načelo je bilo Cegnarjevo: »Govori, kakor pišeš!« O tem več Tivadar (2010: 36) ob razpravi o oblikovanju slovenskega govornega (parlamentarnega) jezika v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* leta 1861.

²⁰ Za češčino navaja *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte* (II, str. 187; 1858, Dunaj), za hrvaško kajkavščino in rezijanščino navaja Baudouina de Courtenaya *Opyt fonetiki rez janskix govorov* (1875, str. 16) ter za štajersko narečje Slovenskih gorc Žolgarjev prispevek *Različnosti v slovenskem ljudskem jeziku* (izšlo v *Jahresbericht des k. k. Kaiser-Franz-Joseph-Gymnasiums*, 1872, str. 12).

²¹ Baudouin de Courtenay (1873) označi jezik mlade slovenske gospode, ki rada govori v tujem jeziku: »To se poteguje mej drugim na te gospode, ki govore preveč "pravilno", izrekuje vse, "kakor je napisano", naprimer l na konci besedij (rekel, delal, kozel, i. t. p.), na mestu česar navadna slovenščina /.../ ima u (reku, delau, kozeu, i. t. p)« (De Courtenay 1873: 35).

prispevku že omenjene argumente proti elkanju. To obdobje zahteva samostojno obravnavo. Problematika izgovora črke <l> je aktualna še danes, saj pri govorkah in govorcih slovenščine različnih generacij pogosto slišimo izgovor [l], kjer bi po normi govornega knjižnega jezika pričakovali izgovor dvoglasniškega [ɫ]. Kodificirana pravorečna norma na tem področju ni povsem enotna, saj po podatkih v 2. izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2) besedo *gledalka* lahko izgovorimo le kot [glɛ'dau̯ka], besedo *prodajalka* pa kot [prɔda'jau̯ka] ter tudi kot [prɔda'jal̩ka]. Dvojnične oblike, kot so [tɔ'zi̯uka] – [tɔ'zil̩ka] <tožil̩ka>, [glɛ'dau̯ka] – [glɛ'dalka] <gledalka> in [vɔ'li̯uka] – [vɔ'li̯l̩ka] <voliv̩ka> oz. <volil̩ka>, pogosto slišimo v medijskem govoru, ki vpliva na govorni knjižni jezik. Empirične raziskave še nimamo, iskanje po Korpusu govornega slovenščine (GOS) pokaže, da je bila beseda *prodajalka* dvakrat izgovorjena z [l] in enkrat z [ɫ], edina pojavitev besede *tožil̩ka* pa z [l]. Korpus je za empirično raziskavo premajhen, potrebna bi bila širša raziskava, ki bi posodobila veljavno kodifikacijo govornega knjižnega jezika.

4 Sklep

Levčev *Slovenski pravopis* (1899: 6–7) se je zavzel za dvoustnični [ɫ] izgovor črke <l> v obravnavanih položajih, kar je sprožilo polemične odzive širše javnosti, o čemer lahko beremo v takratni periodiki. Reševanje tega pravorečnega vprašanja se je zavleklo v 20. stoletje, v gledališki izreki je hotel razmere urediti Oton Župančič, a sprva ni bil posebej uspešen. Šele leta 1918 mu je v gledaliških uspele odpraviti elkanje, v šolah se je to zgodilo štiri leta kasneje (prim. Rupel 1946: 13–14).

Zlasti zanimivo je spremljati različne argumente za t. i. naravno izreko oz. za izreko po črki, ki so odvisni predvsem od statusa slovenščine v posameznem zgodovinskem obdobju. Če je šlo prvim slovnikařjem za popis jezika, kakor se govori med ljudstvom, so kasneje skušali slovnikařji *ljudski jezik* po tujem, tj. nemškem in italijanskem, vzoru narediti salonski. V 21. stoletju pa se kot razlog za elkanje med mlajšimi generacijami poudarja, da je takšen izgovor bolj uraden, knjižen, saj sledi zapisu (prim. Dobrovoljc 2018: 911). V nadaljnjih sociofonetičnih raziskavah bo treba raziskati razsežnost tega pojava danes in izgovor teh izgovornih položajev fonema /l/ ter njegovo razmerje do zapisa.

Viri

Alasia da Sommaripa, Gregorio, 1607: *Vocabolario Italiano, e Schiauo*. Udine.

Anonimni, 1758: *Grammatica Oder Windisches Sprach-Buch*. Clagenfurt: Johann Friderich Kleinmayr.

Anonimni, 1861: O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku. *Kmetijske in rokodelske novice* 19/25. 198–199.

Anonimni, 1874: *Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravilni sestavki*. Dunaj: C. k. založba šolskih bukev.

- Basar, Jernej, 1734: *Conciones juxta libellum Exercitiorum s. p. Ignatij*. Ljubljana.
- Bohorič, Adam, 1987: *Arcticae horulae succisivae/Zimske urice proste*. Maribor: Obzorja. Prev. Jože Toporišič.
- Courtenay, J. Baudouin de, 1873: *Nektere opazke ruskega profesorja*. Gorica: Paternolli.
- Dajnko, Peter, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache: ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen*. Gradec: Johann Andreas Kienreich.
- Edinost. Glasilo slovenskega političnega društva za primorske* 6/21 (25. 5. 1881). Trst.
- Franul de Weissenthurn, Vincenc, 1811: *Saggio grammaticale italiano-cragolino*. Trst: Antonio Maldini.
- Gutsman, Ožbalt, 1777: *Windische Sprachlehre*. Celovec: I. A. Kleinmayer.
- Janežič, Anton, ¹1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim ciriliskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec: E. Liegel.
- Janežič, Anton, 1849: *Kurzer leichtfasslicher Unterricht in der Slovenischen Sprache: für Deutsche*. Celovec: Verlag der J. Sigmund'schen Buchhandlung.
- Janežič, Anton, ²1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Nova, vsa predelana in popravljena izdaja. Celovec: Janez Leon.
- Janežič, Anton, ³1864: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. 3. popravljen natis. Celovec: E. Liegl.
- Janežič, Anton, ⁴1869: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. 4. popravljeni natis. Celovec: E. Liegl.
- Janežič, Anton, ⁵1876: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. 5. natis. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Kastelec, Matija, 1684: *Nebeshki zyl, tú je teh svetih ozhakov sveistu premishlovanie*. Ljubljana.
- Končnik, Peter, 1883: *Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravljeni sestavki*. Dunaj: C. k. založba šolskih bukev.
- Kopitar, Jernej, 1809: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: Wilhelm Heinrich Korn.
- Korpus govornje slovenščine GOS*: <<http://www.korpus-gos.net/>>. (Dostop: marec 2021.)
- Lesar, Anton, 1863: *Slovenska slovnica v spregledih*. Ljubljana: Blaznik.
- Levec, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarsko-kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Levstik, Fran, 1866: *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Ljubljana: Giontini.
- Majar, Matija, 1850: *Slovnica za Slovence*. Ljubljana: Blaznik.
- Malavašič, Franc, 1849: *Slovenska slovnica za perve slovenske šole v mestih in na deželi*. Ljubljana: Janez Giontini.
- Metelko, Franc Serafin, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen: nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. Ljubljana: Leopold Eger.

Metelko, Franc Serafin, 1830: *Slovenische Sprachlehre: ein Auszug aus dem Lehrgabäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien, für Anfänger, Lehramts-Präparanden und Lehrer an den slowenischen Volksschulen*. Ljubljana: Joseph Blaznik.

Miklošič, Fran, ¹1852: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. Dunaj: Wilhelm Braumüller.

Miklošič, Fran, ²1879: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. 2. izdaja. Dunaj: Wilhelm Braumüller.

Murko, Anton, 1832: *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten: nebst einem Anhang der zum Sprechen nothwendigsten Wörter; einer Auswahl deutsch-slowenischer Gespräche für das gesellschaftliche Leben, und kurzer slowenischer Aufsätze zum Uebersetzen ins Deutsche*. Gradec: Johann Lorenz Greiner.

Muršec, Jožef, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec: Lajkamovi nasledniki.

Navratil, Ivan, 1850: *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache*. Ljubljana: Blaznik.

Novomeški, Hipolit, 1715: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. Labaci: J. G. Mayr.

Palsgrave, Jean, 1852: *L'éclaircissement de la langue française. Collection de documents inédits sur l'histoire de France*. Paris: Imprimerie nationale.

Pohlin, Marko, 1783: *Kraynska grammatika, das ist: Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben*. Ljubljana.

Pohlin, Marko, 2003: *Kraynska Grammatika; Bibliotheca Carnioliae. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi, ZRC SAZU.

Potočnik, Blaž, ¹1849: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Ljubljana: Blaznik.

Praprotnik, Andrej, ³1873: *Slovenska slovnica za pervence*. Ljubljana: Milic.

Sket, Jakob, ¹⁰1911: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole*. 10. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Sket, Jakob, ⁶1889: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole priredil in predelal dr. Jakob Sket*. 6. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Sket, Jakob, ⁷1894: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole priredil in predelal dr. Jakob Sket*. 7. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Sket, Jakob, ⁸1900: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole priredil in predelal dr. Jakob Sket*. 8., predelana izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Sket, Jakob, ⁹1906: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole*. 9., predelana izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.

SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Toporišič, Jože (ur.). Ljubljana: ZRC SAZU.

SSKJ2 = Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja: www.fran.si. (Dostop: 31. mar. 2021.)

Stržinar, Ahacij, 1729: *Catholish kershanskiga vuka peissme*. Gradec: per Widmanstadianskih Erbizhah.

Svetokriški, Janez, 1691: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini, et B. V. Mariae, praedicabile*. Benetke.

Škrabec JD1 = Škrabec, Stanislav, 1994: *Jezikoslovna dela 1*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Škrabec JD2 = Škrabec, Stanislav, 1994: *Jezikoslovna dela 2*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Škrabec JD3 = Škrabec, Stanislav, 1995: *Jezikoslovna dela 3*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Škrabec JD4 = Škrabec, Stanislav, 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Šmigoc, Janez Krstnik Leopold, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre: durch viele Uebungsstücke zum Uebersetzen erläutert, mit einer auserlesenen Sammlung von Gesprächen, und einem Radical-Wörterbuche versehen*. Gradec: Aloys Tusch.

Šuman, Josip, 1881: *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*. Ljubljana: Matica slovenska.

Trubar, Primož, [1550]: *Abecedarium vnd der klein Catechismus in der Windischen Sprach /.../*. [Tübingen].

Trubar, Primož, [1555]: *Abecedarium: Ene buquice, is katerih se ti mladi inu preprosti Slouenci, mogo lahku tar hitru brati inu pissati nauuzhiti*. [Tübingen].

Vodnik, Valentin, 1811: *Pismenost ali gramatika sa perve shole*. Ljubljana: Leopold Eger.

Zagajšek, Mihael, 1791: *Slovenska grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre*. Celje.

Literatura

Ahačič, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Ahačič, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Ahačič, Kozma, 2015: Anonimni (Peter Končnik?). Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravljeni sestavki. Ahačič, Kozma (ur.): *Slovenske slovnice in pravopisi: Spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes*: fran.si/slovnice-in-pravopisi/30/18741870-anonimni. (31. jul. 2019.)

Dobrovoljc, Helena, 2010: Hribarjevi jezikovni nazori in njegova razprava o elkanju. Grdina, Igor (ur.): *Hribarjev zbornik*. Ljubljana: ZRC SAZU. 135–144.

Dobrovoljc, Helena, 2018: O rafinirani izreki kot sredstvu družbenega razslojevanja v Bleiweisovih *Novicah* in *Slovenskem narodu*. *Teorija in praksa* 55/4. 906–927.

Elementaler, Michael, 2018: *Historische Graphematik des Deutschen. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.

Kenda-Jež, Karmen, 2016: Fonetična transkripcija. Škofic, Jožica idr. (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 2*. Ljubljana: ZRC SAZU.

- Kolarič, Rudolf, 1971: Die Sprache in Adam Bohoričs Arcticae horulae. Bohorič, Adam: *Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: R. Trofenik. 29–82.
- Moder, Janko, 1999: *Imensko in stvarno kazalo k Jezikoslovnim delom patra Stanislava Škrabca*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Orožen, Martina, 1971: Začetki slovenske jezikoslovne misli. *Jezik in slovstvo* 26/7. 193–200.
- Rupel, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje*. Ljubljana: DZS.
- Snoj, Jerica, 1997: Škrabčevo zapisovanje glasovja v jezikoslovju. Toporišič, Jože (ur.): *Škrabčeva misel II: Zbornik s simpozija '96*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 43–51.
- Tivadar, Hotimir, 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik. Magistrsko delo*. Ljubljana, Praga: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Tivadar, Hotimir, 2010: Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano. Novak Popov, Irena (ur.): *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 35–44.
- Tivadar, Hotimir, 2019: Protestantska knjižna tradicija in normiranje slovenskega (govorjenega) jezika. *Slavia Centralis* 1/12. 299–311.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Unuk, Drago, 2009: Pravopisna načela v slovenskem pravopisu. *Revija za elementarno izobraževanje* 2/4. 27–36.

